

МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Т.Б. Усейнов

АШИКСЬКА ПОЕЗІЯ ЯК СИНТЕЗ ТЕЧІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ТАК сталося, що протягом багатьох сторіч ашикська поезія залишалася основою, фундаментом народної літератури тюркомовних народів, у тому числі й кримських татар.

“Ашик” (араб. “ашик” – закоханий, від “ашк” – любов) – так стали називати поетів-співаків, які були одночасно й авторами, і виконавцями, і вмільми музикантами.

Якщо в азербайджанській, турецькій і кримськотатарській літературах побутує самоназва “ашик”, то “у туркменській літературі цього ж народного розповідача називають “багши”, а в казахській – “бакси”. В казахській і киргизькій народних літературах присутня й інша назва ашика – “акин”, на Північному Кавказі – “ашуг”.

У кожному творі народні поети-розповідачі виконують свої пісні під акомпанемент струнного інструмента, переважно саза (в азербайджанській, османській і кримськотатарській традиції), дутара (в казахській і туркменській), домбри (в казахській і киргизькій).

Будучи вихідцями з простого народу, ашики створювали пісні, близькі за духом народним масам. У творчості поетів-виконавців знайшли відображення народні епічні сказання, що називаються “дестан”, а також релігійно-героїчні вірші.

Слід зазначити, що, незважаючи на релігійність народних авторів, назва “ашик” визначає основну тематику творів поетів – ліричну.

“Представники цієї літератури писали також твори на віддалені від релігії теми: наприклад, про земне почуття любові, про красу природи, про соціальні події, які, у міру можливостей, було розраховано на подальшу постановку їх в яких-небудь театральних дійствах” [Banarlı 1987, 508] – у ляльковому театрі або ж театрі тіней, що називався в Османській імперії “карагюз”.

Ашикська поезія існує на межі усної народної творчості та класичної поезії.

Творіння ашиків можна зарахувати, залежно від мови, значеннєвого навантаження і стилю написання, до віршованих творів як народної літератури, так і до палацової та суфійської.

Дана точка зору підтверджується при перегляді віршованих форм поезії народних розповідачів крізь призму мовних особливостей твору. Так, більшість ашиків (які переважно мешкали в містах Османської імперії і Кримського ханства), крім вживання всім зрозумілої народної мови, застосовували у своїй творчості наповнену арабо-перськими запозиченнями “піднесену” мову дивана і релігійно-суфійської літератури.

Слід звернути увагу і на застосування ашиками, крім народних поетичних форм (кошма, мані, семаї, тюркю тощо), і форм, властивих класичній палацовій поезії (газель, диван, муаммес, мурабба, муседдес, мустезад та ін.).

Слід сказати, що основна складова ашикської поезії – це вірші, написані народним складовим силабічним розміром *бармак*.

Проте варто згадати розповсюджену, насамперед у поезії дивана, метричну систему віршування аруз, яка також досить часто присутня у творчості ашиків.

Це дозволяє характеризувати ашикську поезію як синтез традицій усіх течій середньовічної мусульманської тюркомовної літератури.

У Середні віки “ашиком” називалася людина, яка опанувала не лише майстерність віршування, а й мистецтво гри на музичному інструменті. Музичний акомпанемент складався з безлічі тем і варіацій, часом складних і для професійного музиканта. З цієї причини в народі і донині поетів-співаків називають “саз шаірлері”, (“граючий на сазі поет”).

“За сім століть існування цього мистецтва в Туреччині склався, кажучи сучасною мовою, цілий “інститут” ашиків, зі своєю системою підготовки, тривалого учнівства в

майстра-устада, з визначеним репертуаром, традиційними темами віршів-пісень, з високою майстерністю музичного акомпанементу, зі складним ритуалом виступу перед аудиторією...” [Турецкая... 1983, 7].

Істотний внесок у справу вивчення ашикської поезії зробили турецькі вчені. Серед найбільш відомих слід згадати Н.П. Боратава, який поділяє ашиків на чотири групи, залежно від основного місця проживання, роду діяльності і специфіки поетичної творчості: суфійські ашики, міські ашики, сільські ашики й ашики кочових племен.

Суфійські ашики, будучи релігійними людьми, складали твори, що проповідують любов до Всевишнього, аскетичний спосіб життя, відмову від тлінних земних турбот заради духовного з'єднання зі Всевишнім і т. ін.

“Здійснюючи безупинний, безустанний шлях до Бога, щоб осягти його і знайти себе в ньому, поети-суфії мали рухливий спосіб життя, пересуваючись у нескінченних мандрівках. У період учнівства були мюридами в шейхів-наставників, які очолювали “чернечі ордени”, що існували при гробницях відомих святих або ж при мечетях” [Турецкая... 1983, 9].

Піднесена любов, основою якої була ширі релігійні почуття поета, була, як правило, майстерно замаскована автором у системі символів, тому сприймалася вона переважно більшістю народу як проста земна любовна лірика.

Міські ашики більшість часу проводили в містах і створювали віршовані твори, які іноді нічим не відрізнялися від зразків класичної палацової поезії. Це пояснюється тим, що ашики даної групи, через проживання в містах, були освіченішими порівняно з іншими народними поетами. Вони знали у класичній поезії та успішно переймали прийоми написання творів класичного “піднесеного” стилю.

До цієї ж групи поетів-співаків турецькі вчені відносять яничарських ашиків, які брали участь, разом з військами, у військових походах і описували безпосередньо події, що відбувалися.

Сільські ашики творили близьку простому народові поезію. Проживаючи в селі, народні співаки писали вірші всім зрозумілою, далекою від класичної османської, народною мовою, вживали народні форми поезії (кошма, мані, семаї, тюркю тощо). Іноді, задовольня-

ючи бажання слухача, сільський ашик виконував загальновізнані твори, що, можливо, належали до інших груп поетів-співаків.

Ашики з кочових племен оспівували волелюбне життя свого народу, втілюючи у своїх творах сподівання одноплемінників.

Є твори, що оспівують тих чи інших шанованих людей племені. Дані твори віддалено нагадують народний варіант класичної оди, яка називалася в османській і кримськотатарській літературній традиції “касиде” або ж “медхіе”.

Є твори, що оспівують земну любов ашика до жінки.

Часто зустрічаються вірші, котрі описують почуття поета на чужині, красу рідної природи і т. ін.

Які б не існували зовнішні відмінності між групами ашиків, їх поєднує спільна характерна риса, притаманна ашикській поезії: велику частину життя проводячи в мандрах, народні розповідачі заробляли собі на життя виступами на площах і святах перед простим народом. Іноді їх можна було побачити в палацах, на гулянках, в оточенні високопоставлених осіб, де вони дивували своєю майстерністю багату аудиторію.

Мовні тенденції в середньовічній ашикській поезії Кримського ханства

Як зазначалося вище, поети-ашики творили задовго до виникнення Кримського ханства, ще у дописемний час.

У період прийняття ісламу і завоювання тих або інших народів, територій тюрки залишили лише епізодичний культурний відтінок у традиціях ашикської поезії.

Розглядаючи кримськотатарську літературу в цілому, помітимо, що майже до XVI століття вона залишалася кипчацькою.

Впровадження османських, огузьких елементів до кримськотатарської мови починається з 1475 року, тобто з моменту приєднання Кримського ханства до військово-політичного союзу з Османською імперією, яке надалі переросло у всебічні культурні зв'язки споріднених народів.

Протягом усього XVI століття османська мова помітно зміцнює свої позиції, насамперед у кипчацькій мові кримськотатарської знаті.

Володіння османською мовою у цей період було престижним і свідчило про освіченість людини.

Кримськотатарська палацова (світська) література так само зазнає впливу мови сусідньої держави.

У творах, написаних у XVI столітті палацовими авторами Кримського ханства, можна знайти чимало форм, написаних під впливом або ж навіть османською мовою.

Протягом сторіччя тривав процес османізації палацової кримськотатарської мови, що “не завжди відбувався рівно і без ексцесів” [Установ 1979, 110].

Основна маса ашиків у цей період пише традиційні віршовані твори простою народною мовою, проте данину моді віддають і деяких з них.

Так, палацові та яничарські, а також релігійно-суфійські ашики, знайомі з класичними зразками поезії дивана, багато в чому наслідуючи її, починають писати змішаною кримськотатарсько-османською мовою.

Таким чином, османська мова, хоча дещо повільно, проникає до поезії деяких груп ашиків. Водночас слід підкреслити і той факт, що у творчості сільських і кочових поетів-співаків даний вплив майже не простежується.

У XVI столітті в тюркомовних палацових літературах постає проблема зміцнення позицій мови “тюркі”. Кримськотатарська література набуває все більш виразних тюркських рис [Banarlı 1987, 561].

Біля джерел основної хвилі протюркського руху стояв сам Алішер Навої (1441–1501). Те, що Навої був прихильником розвитку і “зміцнення позицій тюрксько-староузбецької мови” [Навої 1963, 217], – загально визнаний факт. Розвиток гуманістичної традиції, емоційна напруженість конфлікту, глибина змісту творів – все це зробило Алішера Навої неперевершеним класиком тюркської літератури.

Настав знаменний для тюркомовних народів 1433 рік, і великий середньовічний

узбецький класик вирішує “здійснити свій грандіозний задум” [Навої 1983, 3] – написання поеми “Сум’яття праведних”, яка буде “відповіддю” (“назіра”) на “П’ятерицю” Нізамі Гянджеві (прибл. 1141–1209) та Аміра Хосрова Дехлеві (1253–1325).

Іззат Султан переконаний, що поет має при цьому дві мети: “перша – створення “тюркською” (староузбецькою) мовою великих творів, таких, які є в персько-таджицькій літературі, друга – створення оригінального твору, рівнозначного попереднім зразкам” [Султон 1985, 226–227].

Протюркські настрої “не полишають великого узбецького класика” й у пізніший період [Навої 1974, 194].

Подібні настрої були не лише в літературі Середньої Азії, а й в Азербайджані, а також у Причорноморсько-тюркському культурно-мовному полі.

Н.С. Банарлі у своїй книзі цитує слова М.Ф. Кьопрюлюзаде: “З часів султана Селіма Першого наслідування Навої простежується у низки авторів, таких як Ніязі, Азмі, Солохі, Кюрд Шукрю, Хазані” [Banarlı 1987, 561].

Кримське ханство не було винятком. Процес виведення з кримськотатарської мови слів, що вживалися в спільноісламському культурному і літературному просторі, відбувається на тлі збагачення її словами з народного, сімейно-побутового вжитку. Найбільш яскраво даний процес простежується в літературі дивана.

Ашикська ж поезія, через свою універсальність, звичайно ж, зазнала мовних змін, але не настільки відчутних.

Так, близькі до дивана міські, яничарські та релігійно-суфійські ашики наслідують загально визнану мовну тенденцію. А близьких до народу сільських і кочових ашиків даний процес майже не торкнувся.

ЛИТЕРАТУРА

Акын // БСЭ. 3-е изд. Т. 1. Москва, 1970.

Бахши // БСЭ. 3-е изд. Т. 3. Москва, 1970.

Навои Алишер. Избранное. Ташкент, 1968.

Навои // БСЭ. 3-е изд. Т. 17. Москва, 1974.

Навои Алишер. Смятение праведных. Ташкент, 1983.

Султон И. Книга признаний Навои. Ташкент, 1985.

Турецкая ашикская поэзия / Сост., предисл., коммент. Х. Короглы. Москва, 1983.

Установ М.А. Жалованные акты Джучиева Улуса XIV–XVI вв. Казань, 1979.

Banarlı N.S. Resimli türk edebiyati tarihi. C.C. I-II. Istanbul, 1987.